

Tartu Ülikool
sotsiaalteaduste valdkond
psühholoogia instituut

Laura-Liis Hanikat

VÄÄRTUSTE ERISUSE SEOS PSÜHHOLOOGILISE KOHANEMISEGA NOORUKITE
SEAS NING ELUSÜNDMUSTE ROLL NENDES

Uurimistöo

Juhendaja: Andero Teras, MA

Jooksev pealkiri: Väärtuste erisus ja psühholoogiline kohanemine

Tartu 2021

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

VÄÄRTUSTE ERISUSE SEOS PSÜHHOLOOGILISE KOHANEMISEGA NOORUKITE SEAS NING ELUSÜNDMUSTE ROLL NENDES

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärk on uurida seoseid väärtuste erisuse ja psühholoogilise kohanemise vahel ning seda, milline roll elusündmustel neis olla võiks. Toetuti Schwartzi väärtuste teooriale (Schwartz, 1992) ning Rohner, Saavedra ja Granumi (1978) lähenemisel psühholoogilisele kohanemisele. Valimi moodustasid 110 10.-11. klassi õpilast vanuses 15-18 aastat ($M = 16.55$, $SD = .63$), kelle väärtusi mõõdeti Schwartzi väärtuste portreeküsimustikuga (Schwartz *et al.*, 2001), psühholoogilise kohanemise taset ja selle alaskaalasisid PAQ-testiga (*Personality Assessment Questionnaire*) (Rohner, Saavedra & Granum, 1978) ning elusündmusi uuriti stressirikaste elusündmuste küsimustikuga. Psühholoogilise kohanemise tasemel täheldati märkimisväärset seost probleemsete vanemlike suhete ja teistepoolse väärkohtlemisega, väärtuste erisusel seoseid elusündmustega ei leitud. Tulemused viitasid, et väärtuste erisuse ja psühholoogilise kohanemise taseme vahel paistab olevat oluline ja märkimisväärne negatiivne seos, mis on väärt edaspidist lähemat uurimist.

Märksõnad: väärtuste erisus, psühholoogiline kohanemine, stressirikad elusündmused, väärtused.

THE ASSOCIATION BETWEEN VALUE DIFFERENTIATION AND
PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT AMONG ADOLESCENTS AND THE ROLE OF
LIFE EVENTS IN THEM

Abstract

This research aims to examine the relationship between value differentiation and psychological adjustment (Rohner, Saavedra & Granum, 1978) and to see what role life events might have in them. The approach was based on Schwartz's value theory (Schwartz, 1992). The sample consisted of 110 10.-11. grade students, aged 15-18 ($M = 16.55$, $SD = .63$), whose values were measured with Schwartz's Portrait Values Questionnaire (Schwartz *et al.*, 2001), level of psychological adjustment was measured with Personality Assessment Questionnaire (Rohner, Saavedra & Granum, 1978) and life events were examined with the stressful life events questionnaire. Significant relationships were found for psychological adjustment levels with problematic parental relations and being abused by other people, no noteworthy relationship was found between any life events and value differentiation. The results indicate a remarkable negative relationship between value differentiation and psychological adjustment that requires further examination.

Keywords: value differentiation, psychological adjustment, stressful life events, values.

Sissejuhatus

Mis on väärtused ja väärtuste erisus?

Väärtused on motivatsioonilised konstruktid, mis hõlmavad endas uskumusi eesmärkide ja nende sobilike saavutamiseviiside kohta (Schwartz, 1992) ning mille eesmärk on aidata meil suhestuda eluga ühiskonnas (Daniel *et al.*, 2012). Väärtuste omandamine toimub läbi suhtluse – nii pere-, kooli- kui ka muude keskkondade ning nende erinevate keskkondade mõjud interakteeruvad omavahel, kujundades seeläbi inimese väärtusi (Daniel *et al.*, 2012). Väärtuseid on ka defineeritud kui eesmärke, mis toimivad inimese elus kui juhtivad põhimõtted ning on olemuselt situatsiooniülesed ehk siis kehtivad mitmetes erinevates situatsioonides (Schwartz *et al.*, 2001). See on tingitud väärtuste abstraktsest ja üldistatavast olemusest (Schwartz, 1992), tänu millele on võimalik vaadelda inimese väärtusi mitmetes erinevates sotsiaalsetes rollides, gruppides ja kontekstides ning mõista paremini nii väärtuseid ennast kui ka nendega seonduvaid muid konstrukte (Daniel *et al.*, 2012). Väärtused võimaldavad meil iseloomustada erinevaid kultuurigruppe, ühiskondi ja isikuid, kui ka vaadelda neis asetleidvaid erinevaid muutusi ning põhjendada erinevate käitumiste ja suhtumiste motivatsioonilisi ajendeid (Schwartz, 2012).

Väärtustele mõtlemine on kui mõtlemine sellele, mis on meie enese jaoks elus oluline, kusjuures üks väärtus võib olla äärmiselt oluline ühele, kuid ebaoluline teisele inimesele – väärtustüüpide olulisus on individuaalselt varieeruv (Schwartz, 2012). Väärtused on olemuselt dünaamilised ja teoreetiliselt tsirkulaarsed (Schwartz *et al.*, 2001). Tsirkulaarsus väljendub sellest, et olemuselt vastandlikud väärtused on ringjoonel teineteise vastas ning olemuselt sarnasemad teineteisele lähemal, kuna neil on motivatsiooniliselt sarnasemad ajendid (Schwartz *et al.*, 2001). Seega, kuna teineteise vastas asuvad väärtused on justkui teineteisele vastandlikud, siis näiteks muutused konformsuse väärtustüübis, mis on vastandlik stimulatsiooni väärtustüübile, kutsuvad esile muutusi ka viimases. Selles väljendub ka väärtuste dünaamilisus, mis näitab hästi, kuidas ühe muutuse korral väärtussüsteemis leiab aset ka teisi muutusi (Schwartz *et al.*, 2001).

Schwartz *et al.* (1992) on toonud välja kümme erinevat väärtustüüpi, millel väärtuste uurimine enamasti ka baseerub.

Tabel 1.

Schwartz et al. (1992) kümme väärtustüüpi.

Väärtustüüp	Kirjeldus
Võim	Kontroll ja dominantsus inimeste ja asjade üle, maine ja sotsiaalne staatus
Saavutused	Isiklik edu läbi kompetentsuste demonstreerimise
Hedonism	Naudingud ja positiivsed meelelised kogemused
Stimulatsioon	Uudsus, väljakutsed ja põnevus
Enesemääratlemine	Iseseisev mõtlemine ja tegutsemine; loomine ja avastamine
Kõikehaaravus	Mõistmine, tolerantsus ja hindamine, teiste inimeste heaolu eest seismine
Heasoovlikkus	Lähedaste heaolu säilitamine ja suurendamine
Traditsioon	Austus ja pühendumus tavadele ja mõtteviisidele enese kultuuris või religioonis
Konformsus	Hoidumine teguviisidest, kalduvustest ja impulssidest, mis võivad suure tõenäosusega häirida või kahjustada teisi ning rikkuda sotsiaalseid ootusi ja norme
Turvalisus	Ühiskonna, suhete ja enese turvalisus, harmoonia ja stabiilsus

Väärtuste erisust defineerib Daniel *et al.* (2012) kui väärtuste erinevat tähtsust sõltuvalt kontekstist, milles neid käsitatakse. Väärtuste madal erisus väljendub erinevale kontekstile vaatamata väärtuste harmoonilisuses ning sidususes, kõrge erisus seevastu aga väärtuste ühtimatuses ja lahususes erinevates kontekstides (Daniel *et al.*, 2012). Näiteks kui õpilane on kodus sõnakuulelik ja austav, kuid koolis sõnakuulmatu ja lugupidamatu, siis see näitab väärtuste kõrgemat erisust, kehvemat kooskõlalisust. Kuna väärtuste kujunemisel mängivad, nagu eelnevalt mainitud, rolli mitmed erinevad keskkonnad, siis see loob väärtustüüpidele

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

võimaluse erinevates kontekstides fluktuierida (Daniel *et al.*, 2012). Väärtuste erisus esineb, kui inimese jaoks on üks ja seesama väärtus erinevates situatsioonides või rollides erineva tähtsusega, kuigi Schwartzi (1992) väärtuste situatsiooniülesuse printsiipi arvestades, vähemalt teoreetiliselt, seda olema ei peaks. Inimese väärtussüsteemi arvestades võib see tähendada, et lepatakse sobimatute väärtustega ning jäetakse nad omavahel integreerimata, eraldatuks (Daniel *et al.*, 2012), mille tulemusena võidakse tunda endas ebakõlasid.

Mis on psühholoogiline kohanemine?

Psühholoogilist kohanemist on defineeritud kui inimese võimet adekvaatselt kohaneda teda ümbritseva keskkonnaga, sealjuures võttes arvesse käitumuslikke, sotsiaalseid ja emotsionaalseid aspekte, mis sellega kaasnevad (Goodman, 2001). De la Barrera *et al.* (2019) on välja toonud mitmeid aspekte, mis viitavad psühholoogilise kohanemise taseme tähtsusele just nooruseas - tegu on eaga, mil pannakse oluline alus täiskasvanuea tervisemustritele (Sawyer *et al.*, 2012) ning mil riskid psühholoogiliste probleemide väljakujunemiseks on suurimad (Goldbeck *et al.*, 2007), ühtlasi leiab noorukieas aset mitmeid erinevaid, nii neurokognitiivseid, sotsiaalseid kui ka akadeemilisi muutuseid (Sawyer *et al.*, 2012).

Psühholoogiline kohanemine avaldab inimesele ulatuslikku mõju nii nooremas kui ka vanemas eas. Kehvem psühholoogilise kohanemise tase nooruseas üldiselt ennustab ka kehvemat psühholoogilist kohanemist täiskasvanuna (Gniewosz & Gniewosz, 2020; Kessler *et al.*, 2005; Kessler *et al.*, 2010). On leitud, et kehv psühholoogiline kohanemine ennustab madalamat sissetulekut täiskasvanuna (Segal, 2013; Drogalis *et al.*, 2017), madalamat haridussaavutuste taset ja erinevate narkootiliste ainete kuritarvitamist (Drogalis *et al.*, 2017). Parem psühholoogiline kohanemine seevastu väljendub paremates haridusalastes saavutustes ning kõrgemas üldises heaolus (Drogalis *et al.*, 2017). Psühholoogilist kohanemist on näiteks seostatud vanemate heakskiiduga (Rohner & Khaleque, 2010) - lapsepõlves tajutud vanematepoolse heakskiidu ja psühholoogilise kohanemise vahel on positiivne seos, seda nii noorus- kui täiskasvanueas (Rohner, Khaleque & Cournoyer, 2005). Kehvem psühholoogiline kohanemine on seevastu seostatud kehvade vanemlike suhetega (Rohner, Khaleque & Cournoyer, 2005; Weymouth *et al.*, 2016) ja soodumusega kasutada vägivalda (Drogalis *et al.*, 2017).

Psühholoogilise kohanemise alaskaalad

Psühholoogilise kohanemise mõõtmiseks kasutatakse sageli Rohneri, Saavedra & Granumi (1978) loodud PAQ-testi (*Personality Assessment Questionnaire*), mis eristab psühholoogilise kohanemise juures seitset alaskaalat. Esimeseks neist on vaenulikkus, mis väljendub käitumises agressioonina, näiteks vägivallana. On leitud positiivne seos vanemate vaenulikkuse ja nende laste kuritegeliku käitumise vahel (Hoeve *et al.*, 2009), mida võiks osati selle alaskaalaga ka seostada. Teiseks on sõltumine, mis seisneb soovis olla emotsionaalselt toetatud, hinnatud ning kogeda positiivset suhtlemist. Kolmas on enesehinnang, mis tähendab hinnangut enesele – kuivõrd tajub inimene end teistepoolset austust väärivaks ning kuivõrd ta iseendale meeldib ja ennast aktsepteerib. Näiteks seostatakse negatiivset enesehinnangut noorukieas kehva vaimse ja füüsilise tervisega täiskasvanueas (Trzesniewski & Robins, 2006). Ühtlasi on leitud, et kui noorukitel on tervislik suhe oma vanematega, siis see ennustab kõrgemat enesehinnangut (Akabay & Gündüz, 2020), madalamat enesehinnangut ennustab näiteks tõrjumine eakaaslaste poolt (Danneel *et al.*, 2019; Arslan, 2019). Neljas alaskaala on hinnang enese kompetentsusele, näiteks sotsiaalses kontekstis, koolikeskkonnas või muudes igapäevatoimingutes. Viieandaks on emotsioonide tunnetus, mis on oluline emotsioonide väljendamisel ja tähenduslike suhete loomisel. Kuuenda alaskaala näol on tegu emotsionaalse stabiilsusega ning see kujutab endas inimese emotsioonide stabiilsust ajas ja tema võimet enda emotsioonidega toime tulla. Emotsionaalset stabiilsust peetakse oluliseks suhete loomisel ja säilitamisel - see on positiivselt seotud prosotsiaalse käitumisega ning on seeläbi seotud ka suhtega (Nehra & Rangnekar, 2017; Ang *et al.*, 2006). Viimane, seitsmes alaskaala, on maailmavaade. Maailmavaade seisneb inimese kujutluses sellest, kas üldiselt on maailm positiivne või negatiivne koht. On välja toodud, et kui nooruk tajub näiteks kooli kohana, mis ei ole õiglane, siis võib see uskumus ebaõigluse kohta laieneda ka muudele autoriteetidele (näiteks politseile) (Thomas & Mucherah, 2018), mõjutades seeläbi maailmavaadet. Seega võiksid negatiivsed hinnangud maailma kohta noorukieas ennustada ka negatiivsemat maailmavaadet täiskasvanueas. Ühtlasi on märgitud, et inimestel, kes näevad maailma kui õiglast kohta, on suurema tõenäosusega eluga rohkem rahul ning kõrgema enesehinnanguga (Dzuka & Dalbert, 2002).

Elusündmuste mõju

Kuna väärtused on olemuselt üpris dünaamilised (Schwartz *et al.*, 2001), siis ei pruugi elusündmused mõjutada mitte vaid üht konkreetset väärtust, vaid nende tasakaalu tervikuna. Kuigi arvatakse, et üldiselt leiavad muutused väärtustes aset pikema aja jooksul, on sellegipoolest võimalik, et need muutuvad järsult, tingituna suurematest kriisidest (Schwartz, 1992). Vertzberger (1997) arutleb, et järsk traumeeriv sündmus seab kahtluse alla inimese väärtused, kuna segab mehhanisme, mis muidu väärtuse valiidsust kaitsevad. Sellest tingituna on ka väärtused lähiajal peale traumeerivat sündmust muutunud - need ei ole kujunenud mitte süstemaatilise enesevaatluse tagajärjel, vaid ärevuse ja paanika tagajärjel (Vertzberger, 1997).

Väärtuste kujunemist on seostatud nooruseas kogetud traumeerivate kogemustega nagu näiteks sõda (Daniel, 2013). Lisaks on täheldatud nii keskkonna, poliitilise struktuuri, kliimaolude kui ka ajalooliste kogemuste tähtsust (Schwartz & Bardi, 1997; Hofstede, 2001). Näiteks võivad elusündmused puudutada turvalisuse väärtustüüpi (Verkasalo, Goodwin & Bezmenova, 2006), mille kõrge väärtuse puhul hindab inimene ühiskonna, suhete ja enese turvalisust, harmooniat ja stabiilsust (Schwartz, 1992). Verkasalo, Goodwin ja Bezmenova (2006) uurisid traumaatiliste sündmuste mõju laste väärtuste kujunemisele. Nende uuringus avastati, et 11. septembril 2001. aastal aset leidnud terrorirünnak Ameerika Ühendriikides, New Yorki linnas, mõjutas suuresti ka Soome noorukite väärtusi ning turvalisuse väärtustüübi olulisus oli katseisikutel vahetult peale rünnakut ajutiselt kõrgem. Arutleti, et mõju põhjuseks võis olla hirm ning ohustatud turvatunne (Verkasalo, Goodwin & Bezmenova, 2006). 2011. aastal Oslos toimunud massitulistamise tagajärjel said negatiivselt mõjutatud nii norra noorukite turvatunne kui ka maailmavaade (Nordanger *et al.*, 2013). Sarwar, Panatik ja Jameel (2020) leidsid Pakistanis asuvaid vahetusõpilasi uurides, et hirm terrorismi ees avaldab psühholoogilisele kohanemisele negatiivset mõju.

Psühholoogilist kohanemist võib elusündmuse näol mõjutada näiteks koolikiusamine. Vaillancourt *et al.* (2013) toovad välja, et koolikiusamise ja psühholoogilise kohanemise vahel on negatiivne seos, kusjuures kehvem psühholoogiline kohanemine omakorda võib väljenduda näiteks madalamas akadeemilises edukuses (Drogalis *et al.*, 2017) ja ka nõrgemas füüsilises tervises (de la Barrera *et al.*, 2019). Brendgen ja Poulin (2018) arutlevad koolikiusamise seose üle psühholoogilise kohanemise tasemele ning toovad välja, et kiusatud lapsed näitavad välja rohkem agressiivset käitumist, mis võib potentsiaalselt seonduda psühholoogilise kohanemise vaenulikkuse alaskaalaga. Benish-Weisman (2015) uuris väärtustüüpide seoseid

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

agressiivsusega ning positiivse seose leidis ta võimu, saavutuste, stimulatsiooni, hedonismi ja enesemääratlemise väärtustüüpidega, negatiivsed seosed kõikehaaravuse, heasoovlikkuse, konformsuse, traditsiooni ja turvalisuse väärtustüüpidega. Siinkohal on alust oletada, et kiusatud noorukitel võiks võrdluses noorukitega, kes ei ole kiusamist tajunud, olla eripärasid nendes eelnimetatud väärtustüüpides.

Kõike eelnevat arvesse võttes võib oletada, et käesolevas uurimistöös osalenud noorukite väärtused võisid olla seotud COVID-19 pandeemiaga, mis leidis aset selle uurimuse läbiviimisel. Viiruse leviku takistamiseks paika pandud piirangutest tingituna võisid mõningate näidetena potentsiaalselt olla tavapärase tasemega võrreldes muutunud näiteks turvalisuse (näiteks: pandeemia õõnestab turvatunnet), hedonismi (näiteks: piirangute tõttu vähem võimalusi erinevateks naudinguteks ja kogemusteks), kõikehaaravuse (näiteks: maski kandmine kui teiste inimeste heaolu eest seismine) ning konformsuse (näiteks: vastavalt seltskonnale kas maski kandmine/mittekandmine kui sotsiaalsete normide rikkumine) väärtustüübid. Need on kõigest mõned võimalikud seosed ning võimalusi fluktuatsioonideks on palju, eriti arvestades väärtuste dünaamilisuse (Schwartz *et al.*, 2001) aspekti.

Millised on väärtuste ja väärtuste erisuse seosed psühholoogilise kohanemisega?

Schwartzi (1992) definitsiooni järgi on väärtuste näol tegu millegagi, mille abil inimene hindab nii olukordi, inimesi kui ka ennast. Rohner ja Ali (2016) toovad psühholoogilise kohanemise alaskaaladena muuhulgas välja maailmavaate, enesehinnangu ning hinnangu enese kompetentsusele, mis on oma olemuselt seotud inimeste (maailmavaade), olukordade (maailmavaade) ja enese (enesehinnang, hinnang enese kompetentsusele) hindamisega. Seega Schwartzi (1992) ning Rohner ja Ali (2016) poolt välja toodu, nii psühholoogilise kohanemise kui väärtuste osas, viitab olulisele ja intrigeerivale ühisosale nende kahe konstrukti vahel – mingil määral näivad need puudutavat samu aspekte.

Ryan ja Deci (2000) toovad välja, et kui inimese kompetentsus-, autonoomia- ja seotuse vajadused on rahuldatud, siis nad edendavad enese motivatsiooni, vaimset tervist ning heaolu. Nende vajaduste unarusse jätmist seostasid Ryan ja Deci (2000) madala motivatsioonitaseme ja heaolutasemega. Nad mainivad enda töös ka enesemääratluse teooriat (*self-determination theory*), mida Ryan, Kuhl ja Deci (1997) on defineerinud kui lähenemist inimese motivatsiooni ja isiksuse uurimisele, mis rõhutab tema sisemiste ressursside olulisust isiksuse kujunemisel ja käitumuslikul eneseregulatsioonil. Sellest definitsioonist tulenevalt järeldavad Ryan ja Deci (2000), et enesemääratluse teooria uurib inimeste sünnipäraseid kalduvusi ja psühholoogilisi

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

vajadusi, mis on aluseks nende enesemotivatsiooni ja isiksuse integreerumisele ning ka tingimustele, mis neid positiivseid protsesse soodustavad. Goodman (2001) on psühholoogilise kohanemise defineerimisel rõhutanud inimese võimet ümbritsevaga kohaneda, võttes sealjuures arvesse erinevaid käitumuslikke, sotsiaalseid ja emotsionaalseid aspekte. Sealt saab näha ka psühholoogilise kohanemise ja väärtuste ühisosa - mõlemad tunduvad toetuvat sarnastele konstruktidele, nagu näiteks psühholoogiline heaolu (Drogalis *et al.*, 2017; Ryan ja Deci, 2000), ning on negatiivselt seotud sarnaste faktoritega, nagu näiteks ärevuse ja negatiivsusega seotud tunded (Verkasalo, Goodwin & Bezmenova, 2006; Rohner & Ali, 2016).

Sarnaselt on ka Nordanger *et al.* (2013) uurimuses näha väärtuste ja psühholoogilise kohanemise potentsiaalsele ühisosale viitavat tulemust. Nimelt leiti, et Oslos 2011. aastal aset leidnud massitulistamine oli seotud nii noorukite turvatundele kui ka nende maailmavaatele – see alandas nende turvatunnet ning mõjus maailmavaatele negatiivselt. Täpsemalt viitab see leid turvalisuse väärtustüübi ja psühholoogilise kohanemise maailmavaate alaskaala vahelisele võimalikule seosele – ehk võib maailma ebaturvalisena tajumine (näiteks osana negatiivsest maailmavaatest) olla seotud turvalisuse väärtustüübiga, misjuures inimesed, kes väärtustavad turvalisust kõrgelt, näevadki enda maailmavaadet selliste sündmuste valguses muutuvat. Ühisosa võib märgata ka juba eelnevalt mainitud uuringute vahel, kus ühes leiti Pakistani vahetusõpilasi uurides negatiivne seos terrorismihirmu ning psühholoogilise kohanemise taseme vahel (Sarwar, Panatik & Jameel, 2020). Verkasalo, Goodwin ja Bezmenova (2006) uuring seevastu täheldas muudatusi soome noorte turvalisuse väärtustüübis peale New Yorki 2001. aasta terrorirünnakut. Nad tõid ka välja, et muuhulgas võis muutuste taga olla hirmutunne (Verkasalo, Goodwin & Bezmenova, 2006).

Eelnevalt on leitud negatiivne seos väärtuste erisuse ja positiivse enesehinnangu vahel (Daniel, Boehnke & Knafo-Noam, 2016), kusjuures negatiivne enesehinnang on üks psühholoogilise kohanemise alaskaalasisid (Rohner, Saavedra & Granum, 1978). Lönnqvist *et al.* (2009) toovad välja, et väärtused, mis esindavad kasvamist ja arengut (nagu näiteks stimulatsioon, kõikehaaravus, heasoovlikkus, enesemääratlemine ja saavutused), on positiivselt seotud enesehinnanguga ning väärtused, mis esindavad täitmata vajadusi (nagu näiteks võim, turvalisus, traditsioon ja konformsus), peaksid seevastu olema negatiivselt seotud enesehinnanguga. Sellest saab samuti oletada, et väärtustel ja nende erisusel on roll ka psühholoogilises kohanemises, mille alaskaaladele (Rohner, Saavedra & Granum, 1978) need mõju avaldavad. Tamm, Tulviste ja Tõnissaar (2021) seevastu leidsid, et võimu ja saavutuse väärtustüübid olid negatiivselt ning kõikehaaravus ja heasoovlikkus olid positiivselt seotud

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

noorukite psühholoogilise kohanemisega. Siit on paista mitmed ühisosad erinevate psühholoogilise kohanemise alaskaalade ning väärtustüüpide vahel.

Töö originaalpanuseks saab pidada seda, et väärtuste erisuse ja psühholoogilise kohanemise seoseid sellisel kujul ja sellises vanusegrupis Eestis uuritud ei ole. Antud uurimistöös osalevad hilisemas teismeeas noorukid, seega erilist huvi võib pakkuda just see, et tegu on noorukitega, kes on kohe jõudmas või just jõudnud täiskasvanuikka.

Eelnevaid uurimusi ja arutelu silmas pidades püstitati hüpotees, et kõrgem väärtuste erisus ennustab madalamat psühholoogilise kohanemise taset. Ühtlasi arvati, et ilmneb positiivne seos teistepoolse kiusamise kui elusündmuse ja vaenulikkuse alaskaala vahel ning et probleemid suhetes enda vanematega on negatiivselt seotud psühholoogilise kohanemise tasemega ning positiivselt väärtuste erisusega.

Metoodika

Valim

Käesolev uurimistöö on osa projektist „Identiteedi kujunemisega seotud tegurid teismelise ja noores täiskasvanueas“ ning on saanud heakskiidu Tartu Ülikooli inimuuringu eetika komiteelt.

Uurimistöö valimisse kuulusid 10.-11. klasside õpilased. Osalejaid oli 110, vanusevahemikus 15-18 ($M = 16.55$, $SD = .63$). Osalejatest 63.6% ($n = 70$) olid naissoost ja 36.4% ($n = 40$) olid meessoost. Kokku osales uurimuses 3 kooli, 10. klasside õpilased moodustasid uurimusest 56.4% ($n = 62$) ning 11. klasside õpilased 43.6% ($n = 48$). Andmeid koguti 2020. aasta oktoobrikuust kuni detsembrini.

Erinevatesse koolidesse üle Eesti saadeti e-mailid uuringukutsega. Vastuse saamisel määrati koolipoolne kontaktisik, kelleks enamasti oli koolipsühholoog. Koolipoolne kontaktisik allkirjastas kooli nimel informeeritud nõusolekulehe, aitas paika panna uurimuse läbiviimise kuupäeva ning abistas lapsevanematele nõusolekulehtede edastamisega. Õpilased andsid ka endapoolse nõusoleku kas vahetult enne küsimustikule vastamist või juba eelnevalt. Uurimuses osalesid ainult need õpilased, kellelt oli kogutud nii lapsevanema kui lapse enda kirjalik nõusolek. Andmeid koguti elektroonilise küsimustikuga LimeSurvey keskkonnas (www.LimeSurvey.com). Õpilased vastasid küsimustikule kas koolis, arvutites, enda klassijuhataja poolt valitud tunni ajal või distantsõppes tingituna kodus.

Mõõtevahendid

Järgnevalt on välja toodud uurimistöös kasutatud küsimustikud.

Õpilaste psühholoogilist kohanemist mõõdeti PAQ-testi laste versiooniga (*Personality Assessment Questionnaire*) (Rohner, Saavedra & Granum, 1978; Rohner & Khaleque, 2005). PAQ mõõdab psühholoogilist kohanemist 7 alaskaala abil – vaenulikkus ja agressioon, teistest sõltumine, negatiivne enesehinnang, negatiivne eneseadekvaatsus, emotsionaalne tundetus, emotsionaalne ebastabiilsus ja negatiivne maailmavaade (Rohner & Ali, 2016; Rohner, Saavedra & Granum, 1978). Küsimustikus on 42 küsimust, 6 iga aspekti kohta, ning vastamine toimub Likert-tüüpi skaalal (1-4), kus 1 esindab vastust „*Ei ole peaaegu kunagi minulik*“ ja 4 vastust „*Peaaegu alati minulik*“. Minimaalseks tulemuseks on 42 ning maksimaalseks 168 (Rohner, Saavedra & Granum, 1978). Punktiskoori arutamiseks liidetakse kõik punktid kokku ning mida kõrgem on lõppskoor, seda kehvemaks peetakse psühholoogilist kohanemist (Rohner, Saavedra & Granum, 1978; Rohner & Ali, 2016).

Väärtuste mõõtmiseks kasutati Schwartzi portreeväärtuste küsimustikku (*Portrait Values Questionnaire*) (Schwartz *et al.*, 2001), mis mõõdab kümmet erinevat väärtustüüpi (tabel 1) (Schwartz *et al.*, 2001). Näiteks: „*Tema jaoks on oluline olla rikas. Ta tahab, et tal oleks palju raha ja kalleid asju*“ – see kirjeldus vastab võimu väärtustüübile (Schwartz *et al.*, 2001). Küsimustik koosneb 21 erineva isiksuse kirjeldusest, kõik kehastavad endas mingit väärtustüüpi. Iga tüübi kohta tuleb vastajal hinnata, kuid võrd see tüüp tema enda moodi mingis vastavas kontekstis (õpilasena, pereliikmena, sõbrana) on (Schwartz *et al.*, 2001). Vastused on kuuepallilisel Likert-tüüpi skaalal, kus 1 esindab vastust „*Pole üldse minu moodi*“ ja 6 vastust „*Väga minu moodi*“.

Vastaja väärtuste erisuse skoori mõõtmiseks paluti uuesti vastata väärtuste küsimustikule, kuid seekord küsiti iga väite juures hinnangut kontekstipõhiselt. See tähendab, et iga väite juures pidi osaleja eraldi vastama, kuid võrd on see kirjeldus tema kui õpilase, pereliikme või sõbra moodi. Väärtuste erisuse skoori arutamiseks lähtuti Daniel *et al.* (2012) meetodikast, mida Teras (2018) on kirjeldanud järgnevalt: väärtuste erisuse arutamiseks tuleb leida iga väärtuse kontekstipõhine keskmine (näiteks võimu väärtustüübi keskmised skoorid kõigis kolmes kontekstis). Seejärel tuleb leida kõigi kolme konteksti keskmiste skooride standardhälve (ehk siis näiteks võimu väärtustüübi standardhälve kolme konteksti vahel). Nii tuleb teha kõikide väärtustüüpide skooridega ja nende standardhälvete keskmine võetakse väärtuste erisuse skooriks. Väärtuste erisuse hindamisel lähtutakse sellest, et suurem skoor viitab suuremale väärtuste erisusele (Teras, 2018).

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

Stressirikaste elusündmuste küsimustikus esitatakse vastajatele nimekiri võimalikest sündmustest inimese elus, mis tekitavad potentsiaalselt stressi. Palutakse märkida, kas mõni nimetatud sündmustest on esinenud viimase aasta jooksul. Näiteks küsiti osalejatelt, kas nad on põdenud mõnda rasket haigust, vigastust või terviseprobleemi või ehk kogunud lähedase inimese surma, rasket haigust/tõsist terviseprobleemi. Küsiti ka erinevate potentsiaalsete suhteprobleemide kohta, nii eakaaslaste, õpetajate kui perega, ning vastajale anti ka võimalus ise kirjutada mõne muu sündmuse kohta, mis neid mõjutas.

Tulemused

Andmeid analüüsiti kasutades JASP tarkvara (JASP team, 2020).

Väärtuste erisuse jaotus oli normaaljaotuslik ($M = .47$, $SD = .21$, $min = .00$, $max = .98$). PAQ koondskoori tulemused jäid vahemikku 64-127 ($M = 93.9$, $SD = 13.73$, $min = 64$, $max = 127$) ning olid samuti normaaljaotuslikult jaotunud. PAQ alaskaalade Cronbachi $\alpha = .697$ ning PVQ alaskaalade Cronbachi $\alpha = .606$.

Hüpooteesi raames uuriti korrelatsiooni PAQ-testi üldskoori ja väärtuste erisuse vahel. Pearsoni $r = .381$, mis viitab keskmise suurusega korrelatsioonile. See tulemus oli statistiliselt oluline ($p < .001$). Viidi läbi ka lineaarne regressioonanalüüs, mis näitas, et väärtuste erisus ennustab statistiliselt olulisel määral ($p < .001$) psühholoogilise kohanemise taset. Mudel oli statistiliselt oluline, $R^2 = .145$, $F(1, 108) = 18.298$, $p < .001$.

Seejärel jaotati andmed väärtuste erisuse alusel keskelt pooleks võrdse suurusega gruppideks (kummagi $n = 55$), kus üks moodustas valimi kõrgema ja teine madalama väärtuste erisusega vastajate grupi, et läbi viia kahe sõltumatu grupi t-test (*independent samples t-test*). Kontrolliti Shapiro-Wilki normaalsustesti, mille kohaselt oli normaaljaotuslik nii kõrgema ($p = .223$), kui ka madalama ($p = .162$) väärtuste erisusega vastajate grupp. Täiendavalt kontrolliti ka asümmetriakordajaid (.09; .01) ja järsakusastmekordajaid (-.59; -.20) ning järeldati, et andmed saab käsitleda normaaljaotuslikena ning kasutada parameetrisi teste. Levene'i testi kohaselt ei erinenud gruppide jaotused statistiliselt oluliselt ($p = .749$). T-testiga leiti, et madalama väärtuste erisusega grupil ($M = 88.6$, $SD = 12.74$) on PAQ üldskoor statistiliselt oluliselt madalam võrreldes grupiga, kelle väärtuste erisuse tase on kõrgem ($M = 99.2$, $SD = 12.682$), $t(108) = (4.382)$, $p < .001$, $d = .836$.

Statistiliselt olulist seost teistepoolse kiusamise ning vaenulikkuse PAQ alaskaala vahel ei leitud ($r = .028$, $p = .386$). Kiusamisel puudusid ka märkimisväärsed seosed väärtuste erisuse

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

ja kõikide väärtustüüpidega. Avastati seos teistepoolse väärkohtlemise ja vaenulikkuse alaskaala vahel ($r = 0.295, p < .001$). Kahe sõltumatu grupi t-test kinnitas, et teiste poolt väärkoheldutel ($n = 16, M = 14.625, SD = 3.862$) on keskmiselt kõrgem vaenulikkuse alaskaala skoor võrreldes noorukitega, kes ei ole raporteerinud teiste isikute poolset väärkohtlemist ($n = 95, M = 11.734, SD = 3.233$), $t(108) = -3.212, p = .002, d = -.869$. Uurides üldist psühholoogilise kohanemise seost teistepoolse väärkohtlemisega ilmnis keskmine korrelatsioon ($r = .346, p < .001$). Peale normaaljaotuslikkuse kontrollimist viidi läbi sõltumatute valimitega t-test, millest selgus, et teiste poolt väärkoheldutel on võrreldes noorukitega, kes ei ole teistepoolset väärkohtlemist raporteerinud, keskmiselt ka üldiselt kõrgem PAQ koondskoor, mis viitab ka nende kehvemale psühholoogilise kohanemise tasemele, $t(108) = -3.834, p < .001, d = -1.037$. Seos teistepoolse väärkohtlemise ning negatiivse enesehinnangu vahel ei olnud märkimisväärne ($r = .191, p = .023$).

Uuriti ka, kuidas mõjutavad tõsised probleemid suhetes vanematega noorukite psühholoogilist kohanemist. Seos oli statistiliselt oluline ning keskmise suurusega ($r = .353, p < .001$). Sõltumatute valimitega t-testi läbiviimisel selgus, et neil noorukitel, kellel on tõsised probleemid suhetes vanematega ($n = 25, M = 102.8, SD = 11.06$), kaldub psühholoogilise kohanemise tase olema madalam võrreldes noorukitega, kellel pole suhetes vanematega tõsiseid probleeme ($n = 85, M = 91.294, SD = 13.385$), $t(108) = -3.919, p < .001, d = -.892$. Ilmesid statistiliselt olulised seosed negatiivse maailmavaate ($r = .287, p = .001$) negatiivse enesehinnangu ($r = .266, p = .002$), negatiivse eneseadekvaatsuse ($r = 0.232, p = .007$), emotsionaalse ebastabiilsuse ($r = .225, p = .009$) ja vaenulikkuse ($r = .215, p = .012$) alaskaaladega. Erilist märkimist väärt seoseid ei ilmnenud ei väärtuste erisuse ($r = .176, p = .033$) ega ühegi väärtustüübiga.

Uuriti seost turvalisuse väärtustüübi ning negatiivse maailmavaate alaskaala vahel, mis oli statistiliselt ebaoluline ($r = .142, p = .07$). Samuti leiti seos väärtuste erisuse ning negatiivse enesehinnangu vahel ($r = .205, p = .016$), küll aga puudusid negatiivsel enesehinnangul märkimisväärsed seosed kõikide väärtustüüpidega.

Kaks vastanut tõid elusündmuste küsimustikus end mõjutava sündmusena välja psühholoogilisi probleeme (näiteks üksildus, masendus), kolm mainisid COVID-19 pandeemiast tingitud karantiini ning sellest tingitud füüsilist eraldatust teistest inimestest ja üks vastaja tõi välja lemmiklooma surma. Väljatoodud sündmused ei olnud piisavad, et teha sügavamaid analüüse – näiteks ei olnud võimalik analüüsida COVID-19 pandeemiast tingitud karantiini mõju psühholoogilise kohanemise tasemele ega väärtustele ning nende erisusele,

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

kuna vastajate arv, kes spetsiifiliselt pandeemia mõjurina välja tõid, oli analüüsiks liiga vähe ($n = 3$). Kuna teisi elusündmusi toodi välja veel vähem, siis loobuti ka nende analüüsimisest.

Arutelu ja järeldused

Uurimistöö eesmärgiks oli uurida seoseid väärtuste erisuse ja psühholoogilise kohanemise vahel ning vaadelda ka elusündmuste rolli nende kahe konstrukti kontekstis. Kontrolliti nii püstitatud hüpoteeside tõesust kui ka analüüsiti erinevate eelnevate uuringute tulemusi, et näha, kas need ka käesolevas töös peegelduvad.

Kontrolliti püstitatud hüpoteesi, et suurem väärtuste erisus ennustab ka madalamat psühholoogilise kohanemise taset. Nendevaheline korrelatsioon oli keskmise suurusega ($r = .381$). Ei ole välistatud võimalus, et taolise suurusega korrelatsiooni põhjuseks on võrdlemisi väike valim. Ei ole võimalik põhjendatult väita, et valimi suurenemisel oleks korrelatsioon kas suurem, väikesem või hoopis sama. Küll aga saab lineaarse regressiooni tulemusel öelda, et väärtuste erisuse skoor ennustab psühholoogilise kohanemise taset statistiliselt olulisel määral ja mudel seletab 14.5% variatiivsust psühholoogilisest kohanemisest. Ka kõrgema väärtuste erisusega õpilaste psühholoogilise kohanemise tase on keskmiselt madalam võrreldes madalama väärtuste erisusega õpilastega. Hüpoteesile saadi kinnitust – kõrgem väärtuste erisus ennustab madalamat psühholoogilise kohanemise taset.

Uuriti, kuidas mõjutavad probleemid suhetes vanematega psühholoogilist kohanemist ning väärtuste erisust. Ilmnes, et nende noorukite seas, kes on raporteerinud tõsiseid probleeme suhetes vanematega, on psühholoogilise kohanemise tase keskmiselt madalam. See tulemus sobib kokku varasemate uuringute leidudega, mille kohaselt ennustavad kehvemad suhted vanematega kehvemat psühholoogilist kohanemist (Rohner, Khaleque & Cournoyer, 2005; Weymouth *et al.*, 2016). Kuigi käesoleva uurimistöö leid on seotud keskmiste võrdlemisega, mitte põhjuslikkuse uurimisega, sobivad need leiud omavahel kokku, kuna on teineteise suhtes komplementaarsed – kehvemad suhted vanematega ennustavad kehvemat psühholoogilist kohanemist (Rohner, Khaleque & Cournoyer, 2005; Weymouth *et al.*, 2016), seega on loogiline, et ka kehvemate vanemlike suhetega noorukid on keskmiselt madalama psühholoogilise kohanemise tasemega. Akbay ja Gündüz (2020) väidetu, mille kohaselt on positiivsed suhted vanematega positiivselt seotud kõrgema enesehinnanguga, tundub tugevdavat käesolevas uurimuses leitud negatiivse enesehinnangu ligi keskmise suurusega positiivne korrelatsioon probleemsete vanemlike suhetega. Hüpotees, milles väärtuste erisuse ja probleemidega vanemlikes suhetes arvati positiivset korrelatsiooni, ei leidnud kinnitust.

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

Toetudes eelnevatele uuringutele (Brendgen & Poulin, 2018; Vaillancourt *et al.*, 2013) püstitati hüpotees, et teiste inimeste poolt kiusatutel on vaenulikkuse alaskaala skoor keskmisest kõrgem. See hüpotees ei leidnud kinnitust tingituna madalast, statistilisest ebaolulisest korrelatsioonist. Selle põhjuseks võis olla nii asjaolu, et tegu ongi statistiliselt olematu seosega, või fakt, et kiusamisohvrite arv oli piisavaks analüüsiks liiga väike ($n = 8$). Kiusamisel ei olnud märkimisväärset seost ei väärtuste erisusega ega ühegi väärtustüübiga. Kuna Benish-Weisman (2015) on eelnevalt välja toonud mitmeid seoseid agressiivsuse ja erinevate väärtustüüpide vahel, mis käesolevas töös ei kajastanud, siis jõuti järeldusele, et agressiivsus ja vaenulikkus ei pruugi nende kahe töö raames niivõrd hästi kattuda, kui algselt arvati.

Avastati statistiliselt oluline seos vaenulikkuse alaskaala ning teiste inimeste poolse väärkohtlemise vahel. Ka psühholoogiline kohanemine oli teiste poolt väärkoheldutel keskmiselt madalam võrreldes nendega, kes ei raporteerinud väärkohtlemist. Eelnevalt on Vaillancourt *et al.* (2013) välja toonud psühholoogilise kohanemise madalamat taset kiusamise tagajärjel ning Arslan (2019) ja Danneel *et al.* (2019) täheldanud madalamat enesehinnangut noorukite seas, kes on eakaaslaste poolt tõrjutud. Madalamat enesehinnangut saaks vaadelda kui midagi, mis on analoogne negatiivsele enesehinnangule (üks PAQ alaskaala) ning tõrjumist omakorda ühe kiusamise alaliigina. Arvestades eelnevate leidude (Arslan, 2019; Danneel *et al.*, 2019; Vaillancourt *et al.*, 2013) kaalu, tundub käesolevas töös saadud tulemus esialgu viitavat liigsele ebaselgusele kiusamise ja väärkohtlemise mõistete vahel. Küll aga ei ilmnenu teistepoolse väärkohtlemise ning negatiivse enesehinnangu vahel seost, nagu Danneel *et al.* (2019) olid täheldanud. See on oluline täheldus, kuna tundub rääkivat hoopis selle kasuks, et väärkohtlemise ning kiusamise vahel ikkagi on statistilises mõttes erinevus olemas. Edasine uurimine, muuhulgas rohkemate kiusamisohvritega valimiga, aitaks paremini näha potentsiaalseid erinevusi teiste poolt kiusatute ning väärkoheldute vahel.

Daniel *et al.* (2016) tõid välja negatiivse seose väärtuste erisuse ja positiivse enesehinnangu vahel. See tulemus peegeldus ka käesolevas töös, kus keskmise suurusega statistiliselt oluline korrelatsioon ilmnes väärtuste erisuse skoori ja negatiivse enesehinnangu vahel. Huvitaval kombel ei olnud negatiivsel enesehinnangul märkimisväärseid seoseid ühegi alaskaalaga, nagu olid leidnud Lönnqvist *et al.* (2009). Siinkohal võib taaskord ühe põhjusena selline tulemus olla tingitud valimi väikesest suurusest, kuid vastasel juhul oleks tegu märkimisväärse tulemusega, mis viitab sellele, et negatiivne enesehinnang ei mõjuta mitte läbi erinevate väärtustüüpide väärtuste erisuse taset, vaid teeb seda hoopis kuidagi teistmoodi.

VÄÄRTUSTE ERISUS JA PSÜHHOLOOGILINE KOHANEMINE

Oluline on ka mainida, et kuigi COVID-19 pandeemia võis mõjutada uuringute skoori, ei ole võimalik sellegipoolest uurida selle täpsemat mõju, kuna puuduvad andmed, mis oleksid võrdluseks normtasemega sobilikud. Sellegipoolest analüüsiti eelnevatele uuringutele (Sarwar, Panatik & Jameel, 2020; Nordanger *et al.*, 2013) toetudes ka turvalisuse väärtustüübi ning negatiivse maailmavaate alaskaala seost, mis ei andnud erilisi tulemusi.

Üheks metodoloogiliseks puuduseks käesolevas uurimistöös saab tuua võimetust eristada inimese püsivat ärevustaset stressi tekitavate sündmuste hulgast – ei saa kindlalt teada, kas inimesel on parasjagu olnud stressirohkemad ajad või on ta inimesena ärevam ning meenutab ärevust tekitavaid sündmusi sellest tingituna rohkem. Teise puudusena saab välja tuua valimi suuruse. Kuna uurimuse läbiviimine langes kokku 2020. aasta COVID-19 pandeemiaga, oli andmete kogumine ning suure valimi saavutamine raskendatud, tingituna eriolukorrast Eesti Vabariigis ning viiruse leviku peatamiseks paika pandud nõuetele.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli uurida seoseid väärtuste erisuse ning psühholoogilise kohanemise vahel ning vaadata, kas ka elusündmustel neis roll on. Töö kõige olulisemaks leiuks autori arvates oli kinnitus töö peamisele hüpoteesile – kõrgem väärtuste erisus ennustab madalamat psühholoogilise kohanemise taset. Lineaarse regressiooni mudel leiti ennustatavat 14.5% psühholoogilise kohanemise variatiivsusest ning oli statistiliselt oluline ($R^2 = .145$, $F(1, 108) = 18.298$, $p < .001$). See leid annab alust ning tundub veel edasiselt põhjendavat nende kahe vahelise suhte uurimist. Lisaks leiti mitmeid teisi seoseid, mis vajaksid edasist uurimist. Eelkõige tundub autorile oluline uurida seost teiste inimeste poolse väärkohtlemise kui elusündmuse ning psühholoogilise kohanemise vaenulikkuse alaskaala vahel. Selle seose uurimisest võiksid kasu saada näiteks tugisüsteemid, kes tegelevad väärkoheldud noorukitega, vanemad, kelle lapsi on väärkoheldud ning õpetajad, kes samuti väärkoheldud lastega kokku võivad puutuda.

Kirjanduse loetelu

Akbay, S. E. & Gündüz, B. (2020). The Role of Self-Esteem in Adolescents' Perception of Parents and Social Anxiety Levels. *International Journal of Progressive Education*, 16(2), 195-204. doi: 10.29329/ijpe.2020.241.13

Ang, S., van Dyne, L. & Koh, C. (2006). Personality Correlates of the Four-Factor Model of Cultural Intelligence. *Group & Organization Management*, 31(1), 100-123. doi: 10.1177/1059601105275267

Arslan, G. (2019). Mediating role of the self-esteem and resilience in the association between social exclusion and life satisfaction among adolescents. *Personality and Individual Differences*, 151, 1-6. doi: 10.1016/j.paid.2019.109514

Benish-Weisman, M. (2015). The Interplay Between Values and Aggression in Adolescence: A Longitudinal Study. *Developmental Psychology*, 51(5), 677-687. doi: 10.1037/dev0000015

Brendgen, M. & Poulin, F. (2018). Continued Bullying Victimization from Childhood to Young Adulthood: a Longitudinal Study of Mediating and Protective Factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 46, 27-39. doi: 10.1007/s10802-017-0314-5

Crocetti, E. (2018). Identity dynamics in adolescence: Processes, antecedents, and consequences. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(1), 11-23. doi: 10.1080/17405629.2017.1405578

Daniel, E., Boehnke, K. & Knafo-Noam, A. (2016). Value-differentiation and self-esteem among majority and immigrant youth. *Journal of Moral Education*, 45(3), 338-353. doi: 10.1080/03057240.2016.1204273

Daniel, E., Fortuna, K., Thrun, S. K., Cioban, S. & Knafo, A. (2013). Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence*, 36, 651-655. doi: 10.1016/j.adolescence.2013.03.009

Daniel, E., Schiefer, D., Möllering, A., Benish-Weisman, M., Boehnke, K. & Knafo, A. (2012). Value Differentiation in Adolescence: The Role of Age and Cultural Complexity. *Child Development*, 83(1), 322-336. doi: 10.1111/j.1467-8624.2011.01694.x

Danneel, S., Colpin, H., Goossens, L., Engels, M., Van Leeuwen, K., Van Den Noortgate, W. & Verschueren, K. (2019). Emotional School Engagement and Global Self-Esteem in Adolescents: Genetic Susceptibility to Peer Acceptance and Rejection. *Merrill-Palmer Quarterly*, 65(2), 158-182. doi: 10.13110/merrpalmquar 1982.65.2.0158

de la Barrera, U., Schoeps, K., Gil-Gómez, J.-A. & Montoya-Castilla, I. (2019). Predicting Adolescent Adjustment and Well-Being: The Interplay between Socio-Emotional and Personal Factors. *International journal of Environmental Research and Public Health*, 16(23). doi: 10.3390/ijerph16234650

Drogalis, A. R., McDermott, P. A., Watkins, M. W., Chao, J. L., Worrell, F. C & Hall, T. E. (2017). Parent and teacher perspectives on psychological adjustment: A national measurement study in Trinidad and Tobago. *International Journal of School & Educational Psychology*, 5(2), 74-87. doi: 10.1080/21683603.2016.1191398

Dzuka, J. & Dalbert, C. (2002). Mental Health and Personality of Slovak Unemployed Adolescents: The Impact of Belief in a Just World. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(4), 732-757. doi:

Gniewosz, G. & Gniewosz, B. (2020). Psychological Adjustment During Multiple Transitions Between Childhood and Adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 40(4), 566-598. doi: 10.1177/0272431619858422

Goldbeck, L., Schmitz, T. G., Besier, T., Herschbach, P. & Henrich, G. (2007). Life satisfaction decreases during adolescence. *Quality of Life Research*, 16, 969-979. doi: 10.1007/s11136-007-9205-5

Goodman, R. (2001). Psychometric properties of the strengths and difficulties questionnaire. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40, 1337-1345. doi: 10.1097/00004583-200111000-00015

Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., van der Laan, P. H., Smeenk, W. & Gerris, J. R. M. (2009). The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 749-775. doi: 10.1007/s10802-009-9310-8

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, organizations across nations*. London: Sage.

Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R., & Walters, E. E. (2005). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62(6), 593-602. doi: 10.1001/archpsyc.62.6.593

Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Green, J. G., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M., Aguilar-Gaxiola, S. *et al.* (2010). Childhood adversities and adult psychopathology in the WHO World Mental Health Surveys. *The British Journal of Psychiatry*, 197, 378-385. doi: 10.1192/bjp.bp.110.080499

Lönnqvist, J.-E., Verkasalo, M., Helkama, K., Andreyeva, G. M., Bezmenova, I., Manganelli Ratazzi, A. M., Niit, T. & Stetsenko, A. (2009). Self-esteem and values. *European Journal of Social Psychology*, 39, 49-51. doi: 10.1002/ejsp.465

Nehra, N. S. & Rangnekar, S. (2017). Relationship Understanding Between Stability, Self-Disclosure and Social Adjustment. *Journal of Intercultural Communication Research*, 46(6), 558-578. doi: 10.1080/17475759.2017.1387165

Nordanger, D. Ø., Hysing, M., Posserud, M.-B., Lundervold, A. J., Jakobsen, R., Olf, M. & Stormark, K. M. (2013). Posttraumatic Responses to the July 22, 2011 Oslo Terror Among Norwegian High School Students. *Journal of Traumatic Stress*, 26, 679-685. doi: 10.1002/jts.21856

Rohner, R. P. & Ali, S. (2016). Personality Assessment Questionnaire (PAQ). Zeigler-Hill, V. & Shackelford, T. K. (toim.). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Cham: Springer International Publishing.

Rohner, R. P. & Khaleque, A. (2005). Personality Assessment Questionnaire (PAQ): Test manual. Rohner, R. P. & Khaleque, A. (toim.). *Handbook for the study of parental acceptance and rejection* (4. ed). Storrs, CT: Rohner Research.

Rohner, R. P. & Khaleque, A. (2010). Testing Central Postulates of Parental Acceptance-Rejection Theory (PARTheory): A Meta-Analysis of Cross-Cultural Studies. *Journal of Family Theory & Review*, 2, 73-87. doi: 10.1111/j.1756-2589.2010.00040.x

Rohner, R. P., Khaleque, A. & Cournoyer, D. E. (2005). Parental Acceptance-Rejection: Theory, Methods, Cross-Cultural Evidence, and Implications. *Ethos*, 33(3), 299-334. doi: 10.1525/eth.2005.33.3.299

Rohner, R. P., Saavedra, J. M. & Granum, E. O. (1978). Development and Validation of the Personality Assessment Questionnaire: Test Manual. Vaadatud 04.01.2021 <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED159502.pdf>

Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. doi: 10.1037/110003-066X.55.1.68

Ryan, R. M., Kuhl, J. & Deci, E. L. (1997). Nature and autonomy: An organizational view of social and neurobiological aspects of self-regulation in behaviour and development. *Development and Psychopathology*, 9, 701-728. doi: 10.1017/S0954579497001405

Sarwar, F., Panatik, S. A. & Jameel, H. T. (2020). Does fear of terrorism influence psychological adjustment of academic sojourners in Pakistan? Role of state negative affect and emotional support. *International Journal of Intercultural Relations*, 75, 34-47. doi: 10.1016/j.ijntrel.2020.01.002

Sawyer, S. M., Afifi, R. A., Bearinger, L. H., Blakemore, S.-J., Dick, B., Ezeh, A. C. & Patton, G. C. (2012). Adolescence: a foundation for future health. *Lancet*, 379(9826), 1630-1640. doi: 10.1016/S0140-6736(12)60072-5

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60281-6

Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Psychology and Culture*, 2(1), 3-20. doi: 10.9707/2307-0919.1116

Schwartz, S. H. & Bardi, A. (1997). Influences of Adaptation to Communist Rule on Value Priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, 18(2), 385-410. doi: 10.1111/0162-895X.00062

Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-541. doi: 10.1177/0022022101032005001

Segal, C. (2013). Misbehaviour, education and labor market outcomes. *Journal of the European Economic Association*, 11(4), 743-779. doi: 10.1111/jeea.12025

Tamm, A., Tulviste, T. & Tõnissaar, M. (2021). Values of adolescents and values prevailing in the classroom are related to adolescents' psychological adjustment. *European Journal of Developmental Psychology*, 18(1), 56-74.. doi: 10.1080/17405629.2020.1755250

Teras, A. (2018). *Kuivõrd kooskõlaline on eesti noor oma väärtustes? Väärtuste situatsiooniülesus ja selle seosed indiviidi suhete ning enesehinnanguga.* (Magistritöö). Tartu Ülikool, Tartu, Eesti. <http://dspace.ut.ee/handle/10062/61327>

Thomas, K. J. & Mucherah, W. M. (2018). Brazilian Adolescents' Just World Beliefs and Its Relationships with School Fairness, Student Conduct, and Legal Authorities. *Social Justice Research*, 31, 41-60. doi: 10.1007/s11211-017-0301-6

Trzesniewski, K & Robins, R. (2006). Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behaviour, and Limited Economic Prospects during Adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381-390. doi:10.1037/0012-1649.42.2.381

Vaillancourt, T., Brittain, H. L., McDougall, P. & Duku, E. (2013). Longitudinal Links Between Childhood Peer Victimization, Internalizing and Externalizing Problems, and Academic Functioning: Developmental Cascades. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 1203-1215. doi: 10.1007/s10802-013-9781-5

Verkasalo, M., Goodwin, R. & Bezmenova, I. (2006). Values Following a Major Terrorist Incident: Finnish Adolescent and Student Values Before and After September 11, 2001. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(1), 144-160. doi: 10.1111/j.0021-9029.2006.00007.x

Vertzberger, Y. Y. I. (1997). The Antinomies of Collective Political Trauma: A Pre-Theory. *Political Psychology*, 18(4), 863-876. doi: 10.1111/0162-895X.00083

Weymouth, B. B., Buehler, C., Zhou, N. & Henson, R. A. (2016). A Meta-Analysis of Parent-Adolescent Conflict: Disagreement, Hostility, and Youth Maladjustment. *Journal of Family Theory & Review*, 8, 95-112. doi: 10.1111/jftr.12126

Käesolevaga kinnitan, et olen korrekselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis Dspace.

Laura-Liis Hanikat